

«Θαλής – Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην αστική Ελλάδα του 20ού αιώνα: σύλλογοι, δίκτυα κοινωνικής παρέμβασης και συλλογικές υποκειμενικότητες»

Δ' κοινό σεμινάριο των ΕΟ, Ρέθυμνο, 6-7 Ιουνίου 2014

Χρήστος Λούκος,

«Σύλλογοι και σωματεία στην Ερμούπολη-Σύρο: προβλήματα εντοπισμού, καταγραφής και ιστορικής αξιοποίησης»

(κείμενο υπό διαμόρφωση)

Οι σύλλογοι και τα σωματεία της Ερμούπολης-Σύρου αναζητήθηκαν στην αρχή στο ιστορικό αρχείο της Ερμούπολης, στα ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Κυκλάδων. Εκεί, στο Δημοτικό Αρχείο της πόλης και στην ενότητα με τίτλο «Σύλλογοι και σωματεία», εντοπίστηκαν έγγραφα και καταστατικά συλλόγων που για το ένα ή άλλον λόγο, κυρίως όμως για να ζητήσουν οικονομική συνδρομή, επικοινωνήσαν με τη δημοτική αρχή. Το υλικό διευρύνθηκε με τον εντοπισμό των καταστατικών που δημοσίευσε το Πρωτοδικείο Σύρου για όλες τις Κυκλάδες· πολλά αντίγραφά τους, ως τη δεκαετία του 1930 περίπου, σώθηκαν σε χωριστούς τόμους. Στο Πρωτοδικείο εντοπίστηκε και κατάστιχο όπου συνοπτικά σημειώνονται οι τίτλοι των κατά καιρούς δημοσιευθέντων καταστατικών και ο σκοπός τους.

Πολλά στοιχεία για τους εργατικούς και επαγγελματικούς συλλόγους της Σύρου και των λοιπών Κυκλάδων περιείχαν τα πλούσια αρχεία του Εργατικού Κέντρου Κυκλάδων, της Ομοσπονδίας Επαγγελματιών και Βιοτεχνών Κυκλάδων, του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Κυκλάδων και της Ενώσεως Βιομηχάνων Σύρου, αρχεία που ταξινομήθηκαν από φοιτητές και φοιτήτριες του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Στις αρχειακές αυτές μαρτυρίες προστέθηκαν πληροφορίες από εφημερίδες της εποχής και έντυπα. Ένα από αυτά, *Η νυφούλα του Αιγαίου*, με εκδότη τον Δημήτριο Ιερώνυμο, Αθήνα 1958, περιείχε καταγραφή 168 συλλόγων και σωματείων της Σύρου μαζί με το σκοπό τους.

Από ένα συνδυασμό των τεκμηρίων που βρίσκονται στις παραπάνω πηγές και βοηθήματα, οδηγούμαστε, στη φάση αυτή της έρευνας, σε περισσότερους από 200 συλλόγους-σωματεία για τη Σύρο, κυρίως του πρώτου μισού του 20ού αιώνα.

Τα προβλήματα καταγραφής ώστε να είναι όσο το δυνατόν πληρέστερη η μορφή με την οποία θα εισαχθούν στη βάση, νομίζω ότι αφορούν όλους μας. Το αιτούμενο

είναι πώς θα αποφύγουμε, όσο είναι δυνατό, μια απλή καταγραφή του τίτλου του συλλόγου, χωρίς να προσθέσουμε τουλάχιστον το έτος ίδρυσης και τον σκοπό του. Νομίζω ότι στην περίπτωσή μας, της Ερμούπολης-Σύρου, θα εξασφαλίσουμε τα παραπάνω στοιχεία για τους περισσότερους συλλόγους. Και επειδή εντοπίστηκαν αρκετά καταστατικά, θα δοθεί ένα ικανοποιητικό δείγμα με πλήρη στοιχεία, δηλαδή πλην των στόχων, πληροφορίες για την ίδρυσή τους, τα μέλη τους, τη διαδρομή τους στο χρόνο, και γενικά ποιοτικά στοιχεία που θα αναδείξουν καλύτερα τη μορφή συλλογικότητας του καθενός.

Έρχομαι σε μια πολύ σύντομη αποτίμηση των ιστορικών πληροφοριών που περιέχουν. Όπως ήταν αναμενόμενο, πυκνώνουν τα καθαρά ταξικά εργατικά σωματεία μετά το νόμο 281/1914 της Κυβέρνησης Βενιζέλου «Περί σωματείων». Στα καταστατικά τους εμφανίζονται ορμητικά οι σοσιαλιστικές ιδέες για την πάλη των τάξεων, για τον ανταγωνισμό κεφαλαίου και εργασίας, για την τελική νίκη των εργατών. Ας αναφερθούν ενδεικτικά μερικοί από τους σκοπούς της *Ενώσεως Εργατών Γαιανθράκων Σύρου*, του 1915: «...γ') η αλληλεγγύη με τους οργανωμένους εργάτες όλης της Ελλάδος και όλου του κόσμου, δια την άμυναν υπέρ των εργατικών δικαιών και την καταπολέμησιν της εκμεταλλεύσεως από το Κεφάλαιον, με τον τελικόν σκοπόν να δημοσιοποιηθούν τα μέσα της παραγωγής, να γίνουν τα εκ της εργασίας αγαθά αποκλειστική απολαυή των παραγωγών των και να καταπαύση η εκμετάλλευσις του ανθρώπου από τον όμοιον του».¹

Οι στόχοι αυτοί περιορίζονται σταδιακά για να γίνουν αυστηρά επαγγελματικοί (βελτίωση του ωραρίου και κυρίως του ημερομισθίου), όταν μπαίνουμε στον Μεσοπόλεμο. Κάτω από την πίεση της δυσμενούς για το νησί οικονομικής συγκυρίας ο έλεγχος των περισσότερων σωματείων και κατ' επέκταση του Εργατικού Κέντρου Κυκλάδων περιέρχεται σε μετριοπαθή στοιχεία που αποφεύγουν μετωπική σύγκρουση με το κεφάλαιο. Στόχος, για παράδειγμα, του Ανεξάρτητου Εργατικού Κέντρου Κυκλάδων τίθεται «η εκκαθάρισις των παλαιών Σωματείων και ο συνασπισμός πάντων των ηθικών εργατών οργανωμένων και ανοργανώτων».²

Οι βιομήχανοι με τη σειρά τους συνασπίζονται στην Ένωση Βιομηχάνων Σύρου, ασκούν πατερναλιστική πολιτική και εν ονόματι της σωτηρίας της βιομηχανίας της

¹ *Καταστατικόν Ενώσεως Εργατών Γαιανθράκων Σύρου* Τροποποιηθέν επί τη βάσει του νόμου 281 Περί Σωματείων, Εν Σύρω, Εκ του Τυπογραφείου Αθανασίου Κ. Σκορδίλη, 1915.

² Το σωματείο αυτό σημειώνεται στους συλλόγους που καταγράφηκαν, όπως ήδη αναφέρθηκε, στη *Νυφούλα του Αιγαίου*, 225.

Σύρου, που πλήττεται από τον ανταγωνισμό του Πειραιά, ζητούν να μετριαστούν οι απαιτήσεις των εργαζομένων. Στο καταστατικό τους προβάλλονται γενικοί στόχοι όπως «η δια παντός προσφόρου και νομοταγούς μέσου ενίσχυσις της βιομηχανίας εν γένει», ωστόσο γνωρίζουμε τις παράλληλες συμφωνίες για την από κοινού αντιμετώπιση των εργατικών διεκδικήσεων.³ Στις 30.10.1921 σχεδόν όλοι οι ιδιοκτήτες κλωστηρίων και υφαντηρίων της Σύρου, για να προστατευτούν από τη μεγάλη κινητικότητα των εργαζομένων, δεσμεύτηκαν με ιδιωτικό συμφωνητικό, που προέβλεπε μάλιστα και ποινική ρήτρα 3.000 δρχ., να εφαρμόσουν τα ακόλουθα: «Ουδείς των συμβαλλομένων δύναται να προσλάβη εις το εργοστάσιόν του εργάτην ή εργάτριαν εκ των εργαζομένων εις εργοστάσιον εκ των συμμετεχόντων εις την παρούσαν συμφωνίαν προ της παρελεύσεως τετραμήνου, από της αποχωρήσεως ή αποβολής του εργάτου του εργοστασίου εις ό υπηρετεί...».⁴

Οι σύλλογοι και τα καταστατικά τους επιτρέπουν και μια άλλη επισήμανση των κοινωνικών ανισοτήτων πέρα από το χώρο εργασίας. Πρόκειται για τον ελεύθερο χρόνο που στα ηγετικά στρώματα νωρίτερα αποδεσμεύεται από τον εργασιακό χρόνο και διατίθεται στησχόλη. Ο Γυμναστικός Σύλλογος Ερμουπόλεως, ο Όμιλος Ερετών Ερμουπόλεως, η Ποδηλατική Ένωσις Ερμουπόλεως, ο Σύλλογος Κυνηγών Σύρου κλπ. ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα συγκεντρώνουν εκπροσώπους των ανώτερων και μεσαίων αστικών στρωμάτων.⁵ Η εργατική τάξη θα κατοχυρώσει πολύ αργότερα το δικαίωμά της στον ελεύθερο χρόνο και αυτό θα εκδηλωθεί σε επίπεδο συλλόγων με 7 τουλάχιστον ποδοσφαιρικά σωματεία την περίοδο του Μεσοπολέμου. Δύο ενδεικτικοί τίτλοι: Ποδοσφαιρικός Σύλλογος Άνω Σύρου «Κεραυνός» και Ποδοσφαιρικός Σύλλογος Ερμουπόλεως «Εφηβος».

Στη μέση του κοινωνικού φάσματος κινείται ένας σημαντικός αριθμός μικρεμπόρων, μικροεπαγγελματιών και υπαλλήλων ποικίλης κατηγορίας που σπεύδουν να συνασπιστούν για την προάσπιση των συμφερόντων τους: Σύνδεσμος Καρραγωγέων Σύρου, Σύνδεσμος Καταστηματαρχών Κουρέων Ερμουπόλεως και Σύρου αλλά και Σύνδεσμος Υπαλλήλων Κουρέων Σύρου, Σύνδεσμος Καφεπωλών Ερμουπόλεως αλλά

³ Στο ίδιο, 219.

⁴ Χρήστος Λούκος, «Μικρές και μεγάλες πόλεις», Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τόμος Β1, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2002, 148-149.

⁵ Βλ. σχετικά Χριστίνα Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας: γυμναστικά και αθλητικά σωματεία 1870-1920*, Αθήνα, ΙΑΕΝ/ΚΝΕ-ΕΙΕ, 1997. Βλ. της ίδιας, «Αθλητισμός και σπορ», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, τ. Α2, 401-419.

και Ένωσις Καφεϋπαλλήλων Σύρου, Σύλλογος Λογιστών Κυκλάδων, Σύλλογος Ταχυδρομικών Υπαλλήλων Α΄. Κατηγορίας Νομού Κυκλάδων κλπ.

Η φιλανθρωπική προσπάθεια των εχόντων οργανώνεται μέσω των συλλόγων και άλλων θεσμών για να γίνει πιο αποτελεσματική. Την ασκούν κυρίως κυρίες των ανώτερων στρωμάτων, η εκκλησία, ο δήμος, ενώ σημαντικός είναι ο ρόλος των γιατρών που με διεισδυτικό βλέμμα επισημαίνουν τα κοινωνικά αίτια των ασθενειών και της ανισότητας απέναντι στο θάνατο.⁶ Φιλάνθρωπος Επιτροπή Ερμουπόλεως για την ίδρυση και συντήρηση Ασύλου Φρενοβλαβών, το Σωματείο «Αναξιοπαθούτων Πρόνοια» για τους φτωχούς, η Σχολή Απόρων Παιδών Ερμουπόλεως, το Ασυλον Εκθέτων Βρεφών, ο Σύλλογος Υγιεινής Σύρου, για να αναφέρω μερικά από αυτά.

Μια άλλη φροντίδα για τους νέους, πέρα της καθαρά εκπαιδευτικής, στην οποία αναφέρθηκα σε προηγούμενη συνάντησή μας,⁷ μεγαλώνει από το Μεσοπόλεμο και μετά. Στοχεύει στην εθνική και ηθική τους διαπαιδαγώγηση για να μην δελεαστούν από τις κομμουνιστικές ιδέες και πρακτικές. Η «Χριστιανική Αδελφότης των Νέων Σύρου», η τοπική Χ.Α.Ν. δηλαδή, που ιδρύθηκε το 1930, επιδιώκει να αποτρέψει την «αξιοθρήνητον παρακμήν των Ελληνοπαίδων όσον αφορά την σωματικήν, πνευματικήν, ηθικήν και θρησκευτικήν αγωγήν αυτών». Στη Μεταξική περίοδο ο ίδιος ο δήμαρχος θα είναι και ο διοικητής του Κέντρου Σύρου της «Οργανώσεως Εθνικής Αναγεννήσεως», που μεταξύ των άλλων στόχευε στην εμπέδωση των ιδεωδών της τριλογίας Θρησκεία-Πατρίς-Οικογένεια.

Δύο σωματεία αποτυπώνουν μια πλευρά των όσων συνέβησαν στην Κατοχή, που τόσο δραματικά βιώθηκε στη Σύρο. Η «Ένωσις Πωλησάντων ακίνητα επί Κατοχής» διεκδικεί το 1946 την επιστροφή των ιδιοκτησιών τους που αντί πινακίου φακής αναγκάστηκαν να πωλήσουν σε κάποιους που δεν φαίνεται να επλήγησαν από την πείνα και τα άλλα δεινά. Πόσο όμως θα αλλάξει σε λίγο το πολιτικό και ιδεολογικό κλίμα φαίνεται από την ίδρυση τρία χρόνια αργότερα, το 1949, του Σωματείου των «Αγορασάντων ακίνητα επί Κατοχής Νομού Κυκλάδων», με στόχο να προστατευθούν τα συμφέροντά τους.

Μια τελευταία επισήμανση για το πώς αποτυπώνεται στην ίδρυση συλλόγων η γενικότερη αναμόρφωση των νέων που επιχειρείται από τους νικητές του Εμφυλίου.

⁶ Χρήστος Λούκος, «Ένας ιατρός στη Σύρο με ιδιαίτερη κοινωνική ευαισθησία: Ευάγγελος Αρφάνης», Κώστας Λάμπας κ.ά. (επιμ.), *Μνήμη Πηνελόπης Στάθη. Μελέτες Ιστορίας και Φιλολογίας*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011, 103-113.

⁷ Βλ. Χ. Λούκος, «Εθελοντικές συσσωματώσεις στη Σύρο που αφορούν σε βρέφη, παιδιά και νέους», Β΄ κοινό σεμινάριο ερευνητιών ομάδων, Μυτιλήνη (13.4.2013).

Στους σκοπούς του σωματείου «Αδελφότης Αγίου Στεφάνου», του 1946, σημειώνεται: «Η τόνωσις του εθνικοθρησκευτικού συναισθήματος της νεολαίας της Σύρου, επιτυγχανομένη δια διαλέξεων, κηρυγμάτων, δημοσιευμάτων, εθνικοθρησκευτικών εορτών και εκδρομών ως και δι' αναγνωρίσεως και επιβραβεύσεως των επί αρετή διακριθεισών κυριών και νεανίδων». Και η Ενωσις Καθολικών Νέων Σύρου, που ιδρύεται το 1947, αποβλέπει «εις την ένωσιν και ενιαίαν κατεύθυνσιν της δράσεως των Καθολικών νέων προς συντήρησιν και εξάπλωσιν των χριστιανικών αρχών και καταπολέμησιν πάσης αντιθέτου ενεργείας».

Τα παραδείγματα θα μπορούσαν να πολλαπλασιαστούν. Αλλά από όσα εδώ σύντομα παρουσιάστηκαν θέλω να πιστεύω ότι φάνηκε πόσο οι ποικίλες συσσωματώσεις μπορούν να αποτελέσουν μια ενδιαφέρουσα μαρτυρία, μια άλλη οπτική γωνία, για την κατανόηση των πολλαπλών αλλαγών που συντελούνται, στη διαδρομή του χρόνου, στον κοινωνικό σχηματισμό όπου αυτές εγγράφονται.

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.